
El diari de camp

PID_00269832

Neus Alberich González
Beatriz García García

Temps mínim de dedicació recomanat: 2 hores

Neus Alberich González

Educadora social i llicenciada en Història, màster en Recerca Bàsica i Aplicada en Antropologia. Ha treballat com a educadora, formadora i mediadora amb diferents col·lectius de persones migrades i refugiades, i també amb nens i joves. Ha participat en diferents grups de recerca sobre joventut, migracions, refugi, gènere, entre d'altres, sempre amb un vessant aplicat. Actualment és tècnica d'interculturalitat i inclusió social a l'Agència Catalana de la Joventut on desenvolupa projectes en aquests àmbits, forma professionals, elabora recursos i fomenta una xarxa de professionals amb perspectiva intercultural, activitat que combina amb la docència universitària en els graus d'Educació Social de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) i la Universitat Ramon Llull (URL) i la participació en algun altre projecte. Ha militat i forma part de diferents grups i entitats de barri, feministes, antiracistes.

Beatriz García García

Educadora social i doctora en Antropologia Social i Cultural per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Especialitzada en l'anàlisi de processos de transmissió cultural en contextos de diversitat social i cultural, considera imprescindible incorporar la dimensió cultural en els acompanyaments educatius i en tot tipus de projectes socioculturals. Ha treballat com a educadora en diferents projectes, ha investigat dinàmiques socioculturals a diferents països de l'Àfrica Subsahariana i actualment fa recerca etnogràfica a Senegal per a la UAB. Des de fa diversos anys és professora col·laboradora a la Universitat Oberta de Catalunya (UOC). És membre del Grup de Recerca en Antropologia Fonamental i Orientada (GRAF) de la UAB, de l'Equip de Recerca en Antropologia Aplicada a la Salut (ERAAS) i del grup Antropologia i Educació de l'Institut Català d'Antropologia (ICA).

L'encàrrec i la creació d'aquest recurs d'aprenentatge UOC han estat coordinats per la professora: Eva Bretones Peregrina (2020)

Primera edició: febrer 2020
 © Neus Alberich González, Beatriz García García
 Tots els drets reservats
 © d'aquesta edició, FUOC, 2020
 Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona
 Realització editorial: FUOC

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars dels drets.

Índex

1. Què és un diari de camp.....	5
2. Objectius del diari de camp.....	7
3. Proposta d'estructura per a la confecció d'un diari de camp	8
3.1. Primer apartat: anotacions directes en el camp	8
3.2. Segon apartat: anotacions indirectes en el camp	15
3.3. Tercer apartat: anotacions fora del camp	17
3.4. La guia d'observació	19
4. Els diferents moments del diari de camp.....	22

1. Què és un diari de camp

El **diari de camp** és l'eina complementària a l'observació participant.

No n'hi ha prou amb estar sobre el terreny i ser capaç d'observar elements significatius, sinó que l'etnografia i altres disciplines requereixen que aquests es registrin. El diari de camp és un instrument en què anotar la informació per, posteriorment, classificar-la i analitzar-la.

La necessitat d'un diari de camp radica en la fragilitat de la memòria i en la seva manca de fiabilitat, com a mecanisme que permeti retenir i emmagatzemar experiències i informacions a les quals tornar quan ens interressi. Sense aquest, amb el pas de les hores i dels dies, els records dels fets i l'exactitud de la manera com aquests es van succeir s'aniran esvaint.

En el treball de camp són múltiples les dades que cal registrar i no podeu confiar a registrar-ho tot mentalment. Per això, el diari de camp és una eina bàsica per a aquesta funció. Per tant, en primer lloc, el diari de camp és un sistema de registre on anotar el que fa la gent que esteu observant, el que aquestes persones diuen i el context en el qual es desenvolupen les situacions observades, a més d'altres elements que cregueu pertinents.

Allò que observeu i anoteu estarà guiat pel vostre **objecte d'anàlisi** i la **guia de camp**, és a dir, aquells elements que heu identificat prèviament que es poden relacionar amb el vostre tema d'interès, encara que també estarà obert a altres situacions, fets i converses que puguin succeir en el transcurs del treball de camp i que us sorprenguin o cregueu pertinents.

Els textos que elaboreu no podran deixar de ser subjectius, perquè estaran esbiaixats per la vostra pròpia visió com a persones observadores, pel vostre enfocament i les **vostres categories**. Anotareu segons les vostres categories però estant molt atentes a quines són les categories de la gent i, per tant, també aspirant a ser fidels en el registre a aquelles **categories emic** i a la manera com la gent que observeu parla o es refereix als fets.

Nota de les autores

A partir d'aquí ens referim a les persones lectores en femení, per evitar haver de fer sempre referència a la *persona* o a desdoblir el gènere (que no deixa de respondre a una visió binària de les persones). Aquesta forma també és una opció d'escriptura política, en què evitem el genèric masculí històricament utilitzat, però amb el qual moltes no ens sentim representades. I adoptem aquesta estratègia en aquests textos, les lectores dels quals són estudiants d'Educació Social, majoritàriament dones.

Per tant, el diari de camp és un sistema de registre de **dades empíriques**, encara que descrites des d'un determinat enfocament. Però a més de «fets» observats també registrareu en els vostres quaderns **pensaments i reflexions pròpies**

més personals sorgides en el camp o en el procés d'escriptura. Aquest tipus d'entrades s'apropen a les d'un diari personal, un espai en què consignar les vostres intuïcions, dubtes, noves preguntes que sorgeixen en el camp, etc., fins i tot és un lloc on descarregar tensions o pensaments sobre la pràctica etnogràfica i la vostra experiència d'estar en el camp. Però sense que això us faci perdre l'objectiu d'aquest instrument: encara que algunes entrades del diari de camp es puguin apropar a les d'un diari íntim, no ho és. Allò que registreu no és el que us passa a vosaltres, sinó el que està passant en el camp en què us situeu, però també tenint en compte allò que us suggereix el que esteu observant, perquè les circumstàncies en què es van registrar les dades, també personals, importen.

El diari de camp és un document híbrid en què es combinen tant el registre de dades científiques com les anotacions i reflexions més personals relacionats amb la pràctica de camp.

2. Objectius del diari de camp

En primer lloc, un diari de camp és l'eina de la qual disposeu per desenvolupar un treball etnogràfic i **retenir els fets** que se us presenten en el camp, abans que el pas del temps esborri el seu record o els tergiversi.

En segon lloc, és útil per reflexionar sobre les situacions i els fets observats i registrats, posant-los **en relació amb els vostres plantejaments i enfocaments previs**. Però també serveix per fer sorgir **noves preguntes o noves hipòtesis explicatives**.

En tercer lloc, és un **instrument per a la reflexió**. En el registre de la vostra pròpia experiència en el diari de camp en prendreu consciència i, quan el rellegiu, establireu una espècie de diàleg amb vosaltres mateixes. És una manera més de treballar el **descentrament**.

Finalment, és un sistema de registre pensat perquè posteriorment la seva informació pugui ser **ordenada i classificada, posada en relació i acarada** amb altres entrades del propi diari o d'altres registres, analitzada i interpretada a partir dels vostres enfocaments i preguntes prèvies, vinculant la teoria i les dades.

3. Proposta d'estructura per a la confecció d'un diari de camp

Per a la tasca que us ocuparà com a educadores socials que investiguen amb tècniques etnogràfiques, us oferim una **estructura de diari de camp** que afavoreix el procés de generació de notes descriptives i reflexives des de diferents plànols. Aquesta multiplicitat de plànols d'escriptura permet la classificació i l'anàlisi de la informació i és la que aporta riquesa al procés i als resultats de la recerca.

El diari de camp ha de permetre l'adequació progressiva de les necessitats i particularitats de la persona que l'escriu. No obstant això, malgrat estar dotat d'aquesta flexibilitat, aquest instrument, com s'ha plantejat prèviament, no es pot reduir a una mera agenda de notes, a un diari personal o a un llibret d'anotacions, sinó que ha de complir certs criteris científics que permetin generar dades vàlides i fiables.

És recomanable emprar per al diari de camp una llibreta de grandària mitjana, fàcil de plegar sobre si mateixa i diàfana. Cada tipus de registre s'ha de realitzar en un apartat diferent: la proposta que us oferim implica treballar en tres apartats diferents (figura 1).

1) Reservat a notes directes sobre el camp i ha d'ocupar la part esquerra i central del diari.

2) Per a notes indirectes en el camp i ha d'acollir el marge dret.

3) Per a notes fora del camp, ha d'ocupar tot el full i per escriure-hi prèviament o a continuació de cada sessió d'observació.

Figura 1

En cada sessió d'observació heu d'escriure informació en els tres apartats, que poden tenir una longitud variable. Solament el tercer apartat, com veureu més endavant, té autonomia per funcionar de manera independent i pot ser escrit sense que estigui vinculat a una sessió d'observació.

3.1. Primer apartat: anotacions directes en el camp

Per al treball com a educadores socials que empren tècniques etnogràfiques, heu d'observar espais en què hi hagi interacció humana recurrent, és a dir, llocs amb acció, on persones i grups tinguin relacions mútues.

Observació d'espais

Observar espais on hi hagi interacció humana recurrent ha de ser un criteri i requisit previ d'elecció del vostre camp. Hi ha valuoses etnografies realitzades a llocs poc transitats,

però són treballs complexos. Per a la vostra comesa, si no hi ha aquesta interacció, la recerca es complica, per la qual cosa s'ha de buscar un altre espai.

Tant l'escenari com les relacions i interaccions que es donin en cada sessió d'observació han de ser registrades en el vostre diari de camp. Així, al començament de cadascuna, en aquest primer apartat, heu d'incloure la data, l'hora i el dia de la setmana en què té lloc, afegint tota la informació complementària interessant, per exemple, si és un dia festiu, si esteu al començament, desenvolupament o final d'una activitat, o si és horari de sortida o d'obertura d'un centre, etc. A més, heu d'incloure dades sobre el clima i sobre la percepció ambiental, inclosos sorolls i olors, encara que us puguin resultar subjectius, ja que són aspectes importants per ser registrats *in situ*.

Aquesta informació contextual ha d'aparèixer en aquest primer apartat i, a continuació, s'ha d'escriure tot el que succeeixi: són les notes de camp. De manera general, aquestes notes són desordenades, compulsives i, de vegades, caòtiques, però així i tot heu de parar esment a aquest plànol descriptiu, que és absolutament necessari i exigeix molta atenció i capacitat de seleccionar i ordenar els elements que succeeixen al vostre al voltant. A més, aquestes anotacions s'han d'elaborar des de l'actitud d'**estranysament antropològic**, evitant valoracions i descrivint el context i els fets sense establir relacions *a priori* ni vincular emocions o causalitats directes.

Per exemplificar el contingut propi de les diferents parts d'un diari de camp, s'emprarà el cas de l'Estació Jove del mòdul «Casos etnogràfics» (Alberich, 2019), en què la Marta, una educadora social que treballa en un centre juvenil, pretén utilitzar un taller de grafit per analitzar certes dinàmiques de gènere que es donen en aquest lloc. En la primera sessió, la Marta observa el desenvolupament d'una sessió d'un taller sobre gènere i publicitat, que duu a terme una altra companya.

Aquesta anotació correspon a una sessió de camp situada en l'apartat primer:

«Dia 12 de març 2019. 17 hores. Dimecres (demà és festa i pont!)»

Taller "Gènere i publicitat" (17-18:30, el porta l'educadora Mery). Plou molt, l'ambient està molt carregat, fa olor de suor molt forta. S'espera l'arribada de 6 joves que han confirmat que vindran, però plou i l'autobús va de gom a gom.

17:10: estem la Mery i jo soles.»

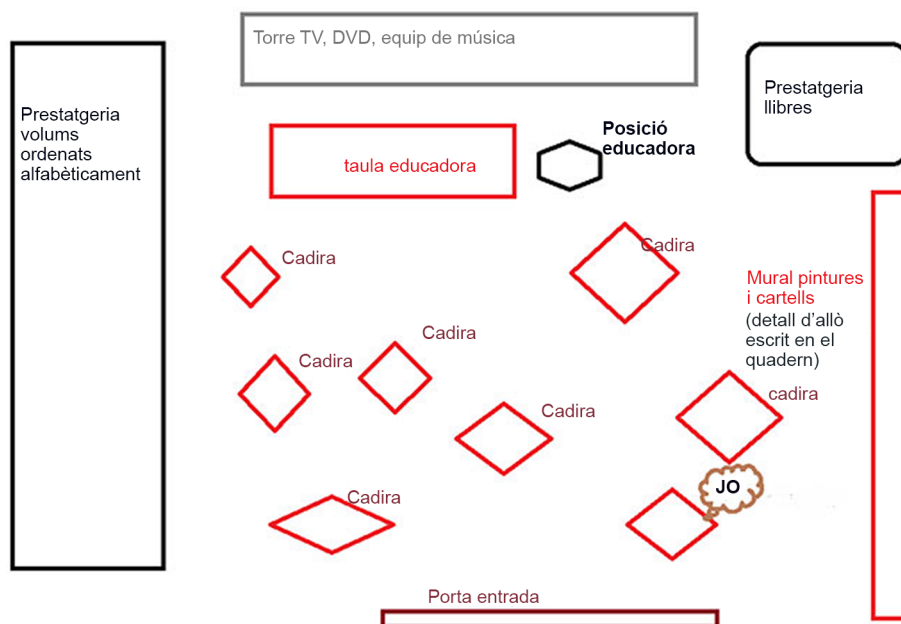
Fotos i enregistraments

Adjuntar fotos i fer enregistraments del so ambiental són tècniques que enriqueixen l'anàlisi i es poden emprar quan no hi ha persones en el camp, sempre amb l'autorització explícita d'aquestes o els seus responsables.

Després d'aquestes dades inicials, heu de dibuixar i descriure l'escenari observat amb mapes, croquis i plànols, incloent la vostra localització i tots els elements de l'espai, sigui obert o tancat. Els processos d'enculturació tenen lloc a partir de les interaccions amb l'entorn físic, per la qual cosa cal ser acurades en aquesta descripció, ja que la presentació i distribució dels elements en el camp cristal·litzen i activen idees, valors i creences.

La Marta ha elaborat aquest croquis de la disposició dels elements en la seva sessió d'observació:

Figura 2

Croquis

En aquest croquis es mostra una situació de l'aula amb diferents elements. La posició i distribució de la taula més gran de l'educadora, en oposició amb les cadires més petites, ocupades per les persones joves, aporta informació sobre els rols a la sala. La col·locació de les cadires en semicercles també. Així mateix, la tipologia dels llibres i els missatges específics dels murals i cartells ens aporta informació sobre aquest espai determinat.

Dins i al voltant d'aquest croquis heu de descriure el nombre de persones (possiblement variable), el seu aspecte i la seva activitat. En situacions en què hi ha moltes persones i molta activitat, l'exercici descriptiu sol ser estressant, i us exigirà, d'una banda, tenir paciència i assumir la pèrdua d'informació i, de l'altra, ser detallistes i centrar-vos, progressivament, en els detalls i l'acció conjunta construïda.

Per a les **descripcions de les persones**, en aquest apartat, heu d'intentar ser sintètiques i podeu recórrer a categories com ara el gènere/sexe i l'edat, l'adscripció ètnica aparent i el rol, per la qual cosa podeu elaborar una llegenda en un costat del full. En el segon apartat recuperarem aquestes categories per veure com les heu de desenvolupar i problematitzar en el camp. D'altra banda, aquesta caracterització inclou les seves expressions, discursos, gestos, postures i, en general, tots els elements relacionats amb la seva comunicació verbal i no verbal que ajudin a aportar informació significativa sobre les seves accions.

Respecte a les **descripcions de les accions** en el camp, haureu d'individuïdual les **concatenacions de les accions amb aparent significat** per qui les duu a terme. D'aquesta manera, registrar accions descontextualitzades i separades d'altres és un exercici buit: si no poseu les accions en relació, aquestes perden el seu potencial significatiu i no serveixen per al propòsit fonamental de l'etnografia, que és la interpretació cultural.

Per exemple, en la sessió de la Marta, s'haurien d'evitar anotacions aïllades com: «un noi es grata un ull», «una educadora ensopega», «unes noies murmuren al fons», etc., perquè no aporten dades a les recerques de tipus etnogràfic i s'ha de prescindir d'aquestes si no es mostren en concatenació amb d'altres, com per exemple «una noia es grata els

ulls mostrant somnolència respecte del que explica l'educadora», en aquest cas, descriure aquest gest seria correcte.

Per a la descripció, heu de seleccionar i centrar les accions i les pràctiques lligades i mínimament completes, i descriure-les amb brevetat perquè posteriorment les pugueu desenvolupar millor.

Per exemple, per al cas de la Marta, es pot descriure una acció:

«Noi (6) arriba al centre, mira al voltant i sembla identificar a (1). S'apropa, fan una encaixada de mans i treuen una pilota. S'apropen a unes noies més petites que ells (8 i 9) que hi ha assegudes al centre de la pista, els diuen alguna cosa i aquestes, lentament, s'aixequen, agafen les seves coses i abandonen el lloc.»

Aquesta pràctica descrita, contextualitzada en un estudi sobre la representació del gènere en un centre jove, aporta dades sobre les relacions i l'ús de l'espai per a un grup de joves. En aquest cas, indicaria que els nois en aquesta situació tenen prioritat d'ús.

Solament les accions posades en relació i contextualitzades ens donen compte de les maneres de pensar, sentir i actuar representades per persones i grups que, amb la seva acció, recreen i generen cultura, la identificació de la qual forma part del sentit i objectiu dels vostres treballs.

A més, cal assenyalar que és en la descripció de les accions on més risc hi ha de recórrer als prejudicis, i això és perquè en les accions completes que identifiquem es cristal·litzen els nostres valors i creences, adquirits en els processos de socialització. Impregnar de prejudicis les observacions sobre les accions de les persones invalida el treball perquè no permet realitzar un treball analític posterior de qualitat.

Per exemple, en molts treballs de recerca amb tècniques etnogràfiques, com els duts a terme per l'alumnat de la UOC,¹ s'ha detectat que, en algunes observacions, es recorre a prejudicis negatius en la descripció de pràctiques diverses amb les quals estem familiaritzades.

⁽¹⁾De l'assignatura *Etnografia aplicada a l'Educació Social*.

En el cas de la Marta, imagineu-vos que elaborés una observació del tipus:

«noia (4) ve molt arreglada al taller perquè tots la mirin, la qual cosa, efectivament, succeeix i quan ella apareix, tots es giren i ella mira autocomplaguda».

En aquest cas, s'està atribuint una intencionalitat a una acció que es desconeix, i amb això es recorre a un prejudici. I això succeeix perquè la Marta, dins dels seus marcs de sentit personal, social i cultural, assumeix que les dones, com la noia (4), s'empolainen per aconseguir l'atenció dels homes.

Un altre exemple:

«noi (2) passa tot el taller apartat de la resta, segur que ho fa per causes religioses, en què hi ha prohibicions de relacionar-se amb les noies».

Possiblement el noi (2) té trets fenotípics que identifiquem amb una altra cultura o religió, i des del nostre desconeixement estem component un prejudici. Cal desvincular en aquest plànol descriptiu les accions de les seves motivacions i suspendre el judici. Igualment, qui al taller de gènere digui «amigues», tampoc no ha de ser considerat automàticament com un feminista desconstruït, ni qui cedeixi el pas a una dona és un masclista recalçant: compte amb l'impacte dels nostres valors en les descripcions!

En tots dos exemples, heu de descriure l'acció tal com la percebeu i, posteriorment, en el tercer apartat, **les heu de reconstruir completament** de manera fidel i informada. Cal deixar en suspès hipòtesis i relacions causals fins que no tingueu molta més informació sobre la naturalesa del que succeeix.

En tot cas, per al vostre treball descriptiu etnogràfic desenvolupat en contextos de diversitat, heu de tenir la certesa que hi ha formes de pensar, sentir i actuar legítimament diferents a les nostres, allunyades del que nosaltres considerem «lògiques» i de «sentit comú».

Les raons, prioritats i pràctiques derivades que observem i que s'allunyen dels nostres marcs de sentit no són errades o inconvenients, són simplement diverses.

D'aquesta manera, en l'exercici descriptiu, summament important en la vostra tasca com a professionals de l'educació, heu d'aprofitar per qüestionar prejudicis i desmuntar les nocions relacionades amb el «sentit comú», que és un constructe que no existeix per definició. No hi ha res menys compartit que el sentit que aportem a les nostres accions.

No hi ha una única lògica, no hi ha una racionalitat compartida, ni una única forma de fer les coses: la nostra comesa és descriure la diversitat, no fer valoracions del que considerem més o menys pertinent, més o menys allunyat dels nostres marcs de sentit.

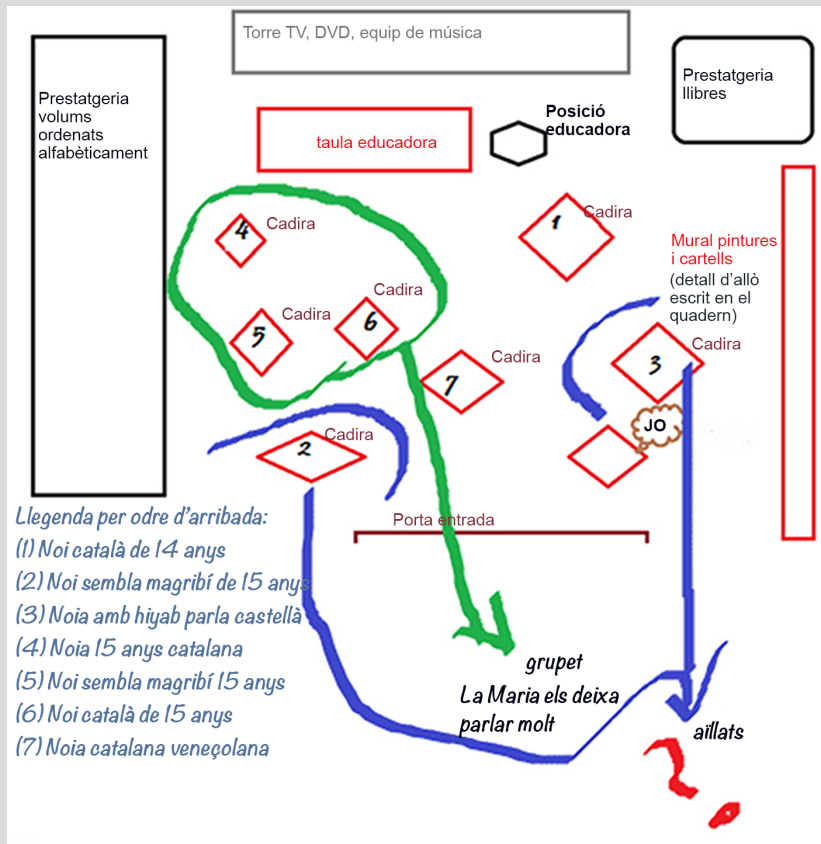
En la majoria de diaris, aquest primer apartat és una espècie de «camp de batalla»: mapes de fletxes, abreviatures, figures geomètriques, llistes de freqüències, paraules soltes, ratllades i subratllades, etc. Aquest treball mai no s'ha de

«passar en net» perquè forma part essencial del treball etnogràfic i representa tant una prova que aporta **veracitat a l'exercici d'immersió en el camp**, com **un relat primari** que manifesta què i com percebeu i que construeix la vostra recerca.

L'evolució de l'escriptura d'aquest apartat és sempre notable i, al llarg de les observacions, anotacions més creatives i intuïtives, de vegades ofegades en les estressants primeres sessions, van ocupant progressivament el seu lloc.

En el cas de la Marta, la descripció del desenvolupament del taller és així:

Figura 3

«Comença a les 17:22.

Arriba (1) i s'asseu eixancarrat prop de la professora i diu "quina merda de dia" i la Mery li fa un gest còmic. Arriba (2) i se situa a la cadira més allunyada, encongint, respon amb monosíl·labs. I sembla que està molt ocupat amb alguna cosa seva. Arriba (3), saluda amb el rostre alegre a l'educadora i a mi, fa un gest com assentint a (2) i ignora a (1).

Arriben (4), (5) i (6) parlant, s'asseuen molt animats, la Mery els diu que són els que parlen més i que espera que el vídeo els agradi.

Arriba (7) amb el rostre preocupat, un xandall diverses talles més grans. (4), la mira amb simpatia i (7) diu "què guapa" i (5) diu "què dius, el meu monyo amb la pluja" assenyalant-li-ho.

(4) mira a (3) i li diu que li ha comprat al "xinès" agulles roses per ajustar l'hiyab i afegeix mostrant-li els palmells de les mans "tia mira les meves mans, m'he punxat per tuuuuuu".

A les 17:34 la Mery posa el vídeo:

(1) i (6) cada vegada que surten imatges de dones "quinn cul", (5) intenta ofegar el riure i la resta estan impertèrrits, excepte (4) que els diu "sou uns masclistes" amb mig somriure en el rostre.

Parlen entre ells d'alguna cosa que no sento. Diu (6) "Beyoncé és una venuda" ni és dona ni és negra i (4) replica "i tu què saps, milhomes?" I (7) -primera vegada que parla- diu "ella si prefereix ser més blanca, què passa amb ella? És la seva llibertat!".»

En el primer apartat, la Marta ha estat capaç de captar multitud d'informació literal i no literal que li permet parlar de l'espai, les interaccions, les relacions i també del gènere.

3.2. Segon apartat: anotacions indirectes en el camp

Aquest segon nivell d'escriptura es desenvolupa en el marge dret del diari i també s'ha de dur a terme en el camp. El tipus d'escriptura d'aquest apartat respon a un altre tipus de procés, més reflexiu, i s'ocupa d'explicitar matisos, idees, aclariments, suggerir hipòtesis, establir relacions causals o d'un altre tipus, plantejar interrogants i, fins i tot, manifestar emocions, sensacions i percepcions que puguin estar mediatitzades respecte de tot l'observat.

En aquest segon apartat heu de completar la caracterització de les persones i de les accions que es duen a terme en el camp.

Per complementar les descripcions sobre les persones, heu de pensar que l'aspecte físic i la vestimenta formen part de la dimensió representativa en el camp, la qual cosa és una dada etnogràfica per si mateixa. En la mesura que es pugui, sobretot en accions acotades, és convenient evitar que les persones en el camp siguin representades com a ens intercanviables entre si.

Dimensió representativa

Per exemple, que una persona sigui més gran o alta que la resta, o més petita, que vagi vestida completament de negre, que porti un vestit rosa ple de llaços, que porti un xandall diverses talles més grans del que li correspon, que vagi molt perfumada, que porti una perruca, que porti *hiyab*, que porti gorra, que porti una crossa, que porti el cabell rapat, són atributs que, triats o no, formen part de la manera com aquesta persona es presenta en el camp, amb la seva conseqüent relació i reacció dels altres respecte d'aquesta. No es tracta de descriure per valorar, sinó de comprendre quin és el missatge construït de cada presència activa en un camp determinat.

En el cas de la Marta:

«(4) és una noia rossa, baixeta i una mica rodanxona que vesteix amb pantalons ajustats i una samarreta curta. És una noia força líder amb les altres i és habitual que prengui la paraula i la iniciativa en grup.»

Les categories sexe/gènere, edat, aparent adscripció ètnica, rol i categories descriptives pròpies del primer apartat sempre les heu de considerar com a categories indefinides, relacionals i aproximatives.

Respecte al binomi **sexe/gènere**, heu de considerar la construcció cultural de la masculinitat i feminitat en clau de processos d'aprenentatge i adquisició, i no limitar-la a un enfocament binari.

En la descripció de la possible **adscripció ètnica de les persones**, heu de ser crítiques i evitar confondre trets fenotípics amb estrangeria o associar aquests trets a cultures o zones geogràfiques immenses. A més, heu d'evitar «culturit-

zar» selectivament. Això passa quan descrivim trets fenotípics o vestimentes de persones que identifiquem com de d'«altres cultures» i ignorem aquestes dades en persones amb qui compartim el substrat cultural. Amb el pas del temps, obtindrem més informació i les nostres categories s'han d'afinar. Fins i tot, dins de la descripció, podem posar avisos sobre qüestions sobre les quals volem indagar.

En el cas de la Marta:

«(5) és un noi alt i una mica desmanegat, però dels més jovenets. És dels que els demés identifiquen com a “moro” (preguntar!). Gairebé sempre es relaciona amb (2), amb qui té molta complicitat, sovint estan parlant i rient junts, però (2) (que també sembla d'origen magrebí -preguntar!) està més apartat del grup que ell.»

D'altra banda, aquest exercici ha de permetre observar els **rols** de manera flexible i no com a definitoris de les identitats. Les successives estades en el camp us han de permetre veure les persones darrere dels rols: la persona darrere del «jove», de l'«educadora» o «zeladora», i cal entendre'ls com a subjectes culturals amb múltiples identitats, que actuen en espais guiats per multitud de referències, no solament les establertes en el camp i més enllà de les «persones usuàries dels serveis», «professionals de l'educació», «voluntàries», etc.

Així, sent conscients que descriureu a partir de supòsits, cal contrarestar els possibles biaixos a partir d'un exercici de desconstrucció del que veiem, aportant el major nombre de dades possible per justificar la nostra adjectivació i permetent l'establiment de categories obertes i flexibles, susceptibles de ser modificades al llarg del treball d'observació.

Per exemple, la Marta pot identificar en un inici a (3) com a «noia musulmana», amb el temps serà la «Maria, catalana 17 anys, porta *hiyab* des que s'ha convertit a l'islam, és germana bessona del Pau i està preparant-se per anar a la universitat». O la noia espanyola (7) pot ser la «Manuela, nouvinguda de Veneçuela, sense permís de residència, la qual cosa li complica continuar els seus estudis postobligatoris». En recerques que impliquin un grup petit de persones, cal aportar gradualment les seves dades per poder contextualitzar millor les seves accions en el camp.

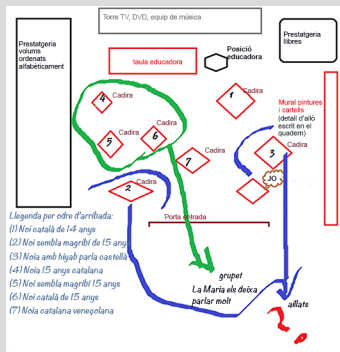
En aquest apartat, a més, es materialitza la relació entre els vostres interessos i l'observat directament en el camp: les progressives anotacions us ajudaran a configurar les troballes, relacionades amb la **guia d'observació** de la vostra recerca.

Així, en aquest apartat es posa ordre, s'aporta sentit i es plantegen interrogants (des del camp) al que està sent observat.

Vegeu també

El concepte i la relació de la guia d'observació amb la recerca es treballarà en l'apartat «La guia d'observació».

En l'apartat lateral, la Marta fa aclariments, amplia i planteja interrogants que desafien el plantejat:

«Comença a les 17:22.

Arriba (1) i s'asseu eixancarrat prop de la professora i diu "quina merda de dia" i la Mery li fa un gest còmic. Arriba (2) i se situa a la cadira més allunyada, encongit, respon amb monosíl·labs. I sembla que està molt ocupat amb alguna cosa seva. Arriba (3), saluda amb el rostre alegre a l'educadora i a mi, fa un gest com assentint a (2) i ignora a (1).

Arriben (4), (5) i (6) parlant, s'asseuen molt animats, la Mery els diu que són els que parlen més i que espera que el vídeo els agradi.

Arriba (7) amb el rostre preocupat, un xandall diverses talles més grans. (4), la mira amb simpatia i (7) diu "què guapa" i (5) diu "què dius, el meu monyo amb la pluja" assenyalant-li-ho.

(4) mira a (3) i li diu que li ha comprat al "xinès" agulles roses per ajustar l'*hiyab* i afegeix mostrant-li els palmells de les mans "tia mira les meves mans, m'he punxat per tuuuuuu".

A les 17:34 la Mery posa el vídeo:

(1) i (6) cada vegada que surten imatges de dones "quinn cul", (5) intenta ofegar el riure i la resta estan impertèrrits, excepte (4) que els diu "sou uns masclistes" amb mig somriure en el rostre.

Parlen entre ells d'alguna cosa que no sento. Diu (6) "Beyoncé és una venuda" ni és dona ni és negra i (4) replica "i tu què saps, milhomes?" I (7) – primera vegada que parla– diu "ella si prefereix ser més blanca, què passa amb ella? És la seva llibertat!".»

En les properes sessions les trames continuaran, la Marta anirà progressivament centrant el seu objecte d'anàlisi i tindrà molts més elements per enriquir les seves observacions.

- «Crec que (2) i (3) s'agraden o són parella... curios perquè no tenen res a veure amb altres parelles del centre. Estan molt aïllats també físicament de la resta.
- (4) és una noia rossa, baixeta i una mica rodanxona que vesteix amb pantalons ajustats i una samarreta curta. És una noia força líder amb les altres i és habitual que prengui la paraula i la iniciativa en grup.
- (5) és un noi alt i una mica desmanegat, però dels més jovenets. És dels que els demés identifiquen com a "moro" (preguntar!). Gairebé sempre es relaciona amb (2), amb qui té molta complicitat, sovint estan parlant i rient junts, però (2) (que també sembla d'origen magrebí –preguntar!) està més apartat del grup que ell.
- (4) per mitjà de l'estètica ha buscat maneres de parlar amb les altres dues noies de la sala. Parlant d'estètica semblen còmodes. Pot empoderar l'estètica? Pot fer grup?
- (1), (4) i (6) estan en la seva salsa, curiosament tots amb el fenotip més "autòcton".
- (7) atabalada tota l'estona, busca alguna cosa a la cartera i es desespera.
- la Mery (edu) no ofereix parlar als que no parlen.
- (4) copa el discurs, es fa un espai, fa més evident que les altres mai no parlen...»

3.3. Tercer apartat: anotacions fora del camp

Heu de pensar que cadascuna de les sessions d'observació en el camp serà una experiència potent en què acumulareu moltíssima informació de manera conscient i inconscient. Inmediatament després de cadascuna d'aquestes s'ha d'anar a un espai tranquil, com ara a casa, a la biblioteca o l'estudi, que permeti el tancament reflexiu, per escriure acuradament el tercer apartat del diari.

D'aquesta manera, fora del camp, en una situació tranquil·la i amb una ment analítica, heu de reflexionar sobre tot el viscut. Així, s'ha de crear un relat per organitzar, analitzar i reflexionar sobre l'observat. Això també implica **traslladar literalment l'escoltat, que sempre ha d'aparèixer entre cometes**, material que serà la matèria primera dels resultats que pretengueu elaborar.

El relat postcamp sol incloure una introducció sobre **com s'ha viscut personalment el succeït**, quina ha estat la vostra situació i percepció dels fets. És important no ometre la vostra presència en el camp, però sense donar-vos-hi

un paper protagonista. En aquest apartat és on tindrà lloc el procés de descriure i conèixer la quotidianitat dels espais, les tradicions i els costums dels llocs, els rols de les persones, les relacions i interaccions més comunes, les lògiques que es repliquen en el camp de manera quotidiana, i també l'imprevist.

En aquest plànol haureu de començar a relacionar de manera organitzada els interessos de la vostra recerca amb l'escoltat, viscut i observat en el camp. Aquest procés és summament delicat i precisa una extrema **vigilància ètica**, atès que estableix **relacions entre el que volíeu observar i l'obtingut**, i, com s'ha indicat, sempre és possible modificar o variar els vostres interessos i hipòtesis.

A més, en aquest procés, potser començareu a considerar com a dades interessants per a la vostra recerca esdeveniments que no havíeu valorat com a tals i potser, en un altre sentit, deixareu de buscar en el camp aspectes que reflecteixin interessos propis que mai no apareixen reflectits en les dinàmiques quotidianes del camp.

Per exemple, a la Marta li ha cridat l'atenció el poder aglutinant de les converses sobre estètica entre les noies i que diverses d'aquestes hagin comentat que les diferències de gènere no impliquen per a elles desigualtat sinó complementarietat. És un tema molt interessant sobre el qual pot decidir seguir treballant en les sessions següents.

A més, un dels objectius inicials de la seva recerca era destriar si el centre cívic estava expulsant (o no atraient) el col·lectiu de joves LGTBI del barri. Parlant amb els nois i noies, descobreix que aquest col·lectiu de joves estan treballant en activitats conjuntes a un altre centre, més proper als seus domicilis i que, de fet, han demanat presentar un premi de curts al centre, per la qual cosa descarta seguir indagant en aquesta possibilitat.

El treball d'aquest tercer apartat recupera el descrit, ho poleix i ho enriqueix perquè ho contextualitza. Recull l'anotació literal de la primera part del diari, l'enriqueix amb les anotacions complementàries de la segona part i la contextualitza on ha ocorregut, exercici que es pot fer ara, en un lloc amb temps i espai per a la reflexió.

A més, en aquest apartat heu d'afavorir la inclusió relacional i progressiva de les dades que hagin estat obtingudes mitjançant altres tècniques de camp, de l'anàlisi de les entrevistes o troballes de la recerca bibliogràfica que poden contextualitzar i donar més sentit a l'observat en el camp.

L'apartat tercer en el diari de camp de la Marta és així:

«Avui ha estat el meu primer dia al centre. Al principi estava molt nerviosa perquè és difícil explicar que vas a "observar", sembla que els vols vigilar i, al començament, m'ha resultat molt incòmode. Però la Mery m'ho ha posat força fàcil. El vídeo estava força bé, però ens hem d'actualitzar perquè la publicitat ha canviat força i els nois i noies reien d'alguns anuncis obsolets.

Abans de res, en línies generals observo que hi ha molta diferència en com es vesteixen els nois i les noies, sembla que s'obstinen a diferenciar-se al màxim. Avui (11) no hi era, que és qui té un estil més "androgen" i podria haver aportat alguna cosa interessant al taller. En tots els casos, a més de diferenciat, noto que dediquen molt temps a arreglar-se, i en el cas de les noies, sobretot de (4) porten roba que jo considero incòmoda, ajustada i massa estuència per estar al centre. Crec que és un prejudici

meu, també pot ser. Hi ha diferents frases que m'ajuden a entendre certes coses de com entenen el gènere. Per exemple:

“és cert que som diferents els nois i les noies, però jo no ho veig malament” dit per (1), un noi a qui sempre li estan dient que és un “masclista”.

També (4) ha dit “jo em vesteixo amb faldilletes, però ningú no se'n riu de mi” i “sóc diferent als nois, però no menys poderosa”, “és que sembla que per ser guay has de fer coses de nois com els esports i això també és masclisme no?”.

No associen la diferència i la desigualtat, l'hi vull comentar en un proper taller. També (6) ha dit “jo no estaria mai amb un noi efeminat, no ho suportaria, sí com a amic no com a parella” el que sembla que ha estat consensuat per tots.

(4) ha obligat (6) a dir amigues i diu que cada vegada que no ho digui, li clava un mastegot, per a ells és un tema de joc i d'una certa tensió sexual no resolta.

He preguntat a (2) i (5) que tenen trets fenotípics magrebins i m'han dit que són catalans, que han nascut aquí, que a casa seva és diferent, i que “un dia m'ho expliquen” se n'han anat amb pressa. Ells i (3), que és una noia amb *hiyab*, són els que menys parlen en el taller, participen poc quan es parla de sexe, però per a mi que vinguin ja és un punt, m'encantaria saber com ells ho veuen, com pensen el gènere.

L'altre dia en una conversa informal em va dir el coordinador que els rols de les famílies marroquines són molt masclistes, que les dones quan venen al centre venen amb els seus marits i no parlen. Vull explorar aquestes idees, perquè no em quadra la seva visió, jo he percebut més diferenciació de rols en els pares de (4), per exemple, que és autòctona. A més, acaba de sortir en una revista d'estudis d'educació un article sobre les trajectòries de joves d'origen magrebí on diu que...»

La reflexió i l'anàlisi que comporta aquest treball *a posteriori* ajuden a organitzar i fixar progressivament el que ha estat interessant en cada sessió, al mateix temps que defineix i aporta sentit a l'aconseguit en cadascuna d'aquestes, la qual cosa permet acudir amb més eines i coneixement a les successives.

Ara que la Marta sap més coses dels joves, en les properes sessions ja podrà elaborar preguntes vinculades amb els interessos expressats i, en general, més concordes amb la dinàmica del grup.

En aquest apartat també se sol produir una **reflexió oportuna sobre la vostra pràctica professional educativa**. Observant els vostres principis i la pràctica educativa que tenen lloc en espais i recursos podem pensar sobre aquesta.

Per exemple, la Marta pot distanciar-se de la seva pròpia praxi professional observant les accions de les altres educadores del centre juvenil com en un mirall. Són educadores que expliciten la seva consciència en les qüestions relacionades amb la igualtat de gènere i fan comentaris als nois i noies, als quals acompanyen educativament en aquest sentit. Així, promouen reflexions en les noies sobre el que elles consideren una alta preocupació per l'estètica, que d'alguna manera reproduceix els rols clàssics de gènere. En canvi, pot ser que vegi que les educadores no presten tanta atenció a intervenir en alguns espais de participació juvenil (assemblees, debats, etc.), en què els nois acaben ocupant molt més temps que les noies en les seves intervencions i també als espais.

3.4. La guia d'observació

La guia d'observació de camp representa un conjunt de categories o ítems de diversa naturalesa (conceptes, accions, llocs, expressions) que guiaran el vostre treball de camp i que cal tenir projectada des del començament. És una eina que recolza i ajuda l'observació en el camp i té un marcat caràcter progressiu i modificable.

Per a la vostra tasca com a educadores que fa ús de tècniques etnogràfiques, us podeu valer d'una guia simple composta de pocs ítems que heu d'**operacionalitzar**, és a dir, definir cada ítem des del lloc i el sentit que vosaltres li voleu donar per orientar la vostra recerca i les vostres troballes.

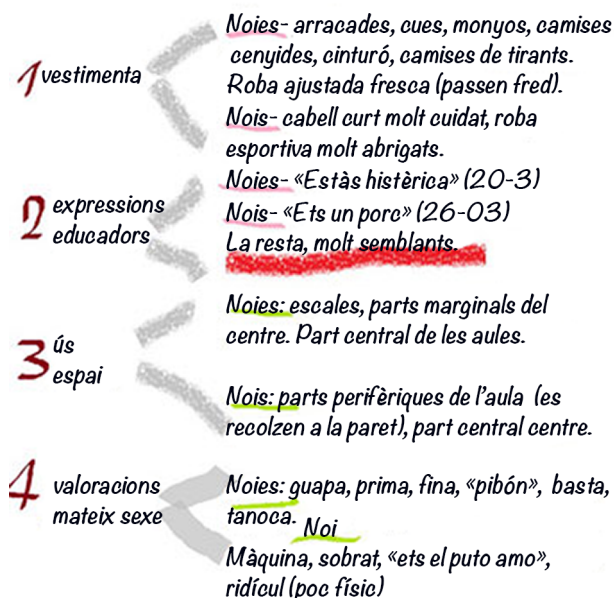
Per exemple, en l'estudi de la Marta sobre la representació del gènere en un centre de joves, com a part prèvia a la recerca, ha d'explicar el que considera que és el gènere i, per a això, acudeix a les diferents teories i conceptes relacionats amb aquest. Per posar-ho en la guia de camp haurà d'«aterrar-lo», definint-lo i convertint-lo en alguna cosa «observable». Per això ha d'explicitar quines accions, quins discursos i representacions considerarà com a pertanyent a aquesta categoria.

Per començar, la Marta pot operacionalitzar el terme en clau binària: femení i masculí. I a partir d'aquí, pot aterrar-lo en diferents ítems: «formes de vestimenta diferencial segons el gènere» (vestimenta noia - vestimenta noi), «expressions/ordres diferencials segons el gènere», «ús espais noi/noia», «interaccions noi-noi / noi-noia / noia-noia», «aspecte dels cartells/productes dirigits a les noies / dirigits als nois», «diferències expressives entre els educadors de diferent gènere», «atribucions socials associades a cada gènere per noies i nois», etc.

En el camp, durant el procés d'observació de la quotidianitat, la Marta observarà les accions, els discursos i les representacions que caldrà situar a cada espai (masculí o femení) per poder identificar una trama relacionada amb la feminitat i una altra amb la masculinitat, si és que existís, i, fins i tot, deixant espai al fet que aparegui un altre gènere. Durant el treball de camp, la Marta haurà de comprovar si les seves categories i ítems tenen sentit i cal recollir-ho tot, tant el que és coherent amb les nostres hipòtesis com el que no.

Al final, apuntades les dades i freqüències, podeu obtenir, com la Marta, esquemem com el de la figura 4.

Figura 4

D'altra banda, per enriquir les dades de la guia de camp, heu de registrar de manera diferent els elements dels plànols referits a «el que es diu» contra «el que es fa», que no solen ser coincidents.

En el cas de la Marta, pot donar-se que una educadora en una reunió de coordinació pot expressar un discurs en coherència amb la igualtat de gènere i després, a la pràctica, pot tractar els nois i noies de manera diferent, dirigint-se amb diferents expressions als uns i als altres, donant més veu i espai a un gènere que a un altre.

Moltes de les nostres formes de pensar, sentir i actuar les adquirim i posseïm de manera inconscient i algunes es representen solament a la pràctica, no en el discurs. Així, també és la vostra tasca identificar les categories des de diferents plànols de representació, no solament les expressades verbalment de manera conscient.

Hi ha moltes categories d'interès d'estudi, com ara «relacions de poder», «pautes de criaça», «tractament de la diversitat cultural», «diversitat social», etc. En tots els casos, heu de derivar cada ítem en accions observables: accions, discursos i representacions. En el camp, pràcticament sempre les categories es modifiquen i donen lloc a unes altres, i aquest procés de transformació comporta en si mateix un altre resultat del vostre camp.

Recordeu, finalment, que aquest treball d'anàlisi i d'observació de les accions detalladament no ha de portar-vos a controlar i fiscalitzar les accions de ningú, sinó que s'ha de dirigir a la identificació i comprensió de les tradicions dels espais i les trames culturals que les sustenten.

Solament a partir de l'exercici de descripció i anàlisi, pot tenir lloc un exercici de consciència i reconeixement, que pot donar lloc a la transformació social i cultural.

4. Els diferents moments del diari de camp

És recomanable escriure el diari de camp en les diferents fases del treball etnogràfic, des del moment abans d'entrar en el camp fins al comiat o el retorn del treball a les comunitats o grups estudiats. Però les entrades que escrigueu no solament tindran continguts diferents, sinó que la manera com heu observat i consignat els fets probablement també haurà canviat, i potser vosaltres, després de segons quines experiències, hàgiu canviat una mica.

Abans d'entrar en el camp, la persona que desenvoluparà l'etnografia té unes expectatives o una possible imatge mental de com és l'escenari en què se submergirà o, fins i tot, perquè ha treballat en espais similars. També pot haver tingut contactes previs amb persones que li han parlat dels espais i els contextos o que li hagin facilitat l'entrada en el camp. Tot això pot ser material útil per després entendre possibles biaixos de la vostra forma d'entrada o la manera com us posicioneu en aquest camp.

L'entrada en el camp i les primeres anotacions revelen quines seran les vostres primeres impressions i interaccions: com va ser rebudes i com us va situar en aquestes primeres experiències. En aquests moments, sobretot si us heu introduït en un camp nou per a vosaltres, pot ser que la vostra capacitat de sorpresa davant el que vegeu sigui major, per la novetat d'allò que observeu per primera vegada amb ulls etnogràfics. La vostra mirada pot ser més inexperta i ingènua, però així i tot pot adonar-se de determinats aspectes que al llarg del temps es normalitzaran i ja no cridaran tant la vostra atenció. És important consignar allò que es va veure tal com es va interpretar en aquell moment. Ja serà en altres moments quan es matisin o siguin llegits des d'altres llums.

Les anotacions d'etapes més avançades en el diari poden arribar a semblar-vos més monòtones i insubstancials. Pot ser que a mesura que es desenvolupi el treball de camp, la descripció de la vida quotidiana, quan no es produeixen fets nous o moments més insòlits, la considereu en certa manera, fins i tot, anodina, perquè també la vostra capacitat de sorpresa ja haurà estat minvada, atès que us haureu acostumat al que succeeix en el camp. Però també al llarg del temps s'haurà produït un procés de maduració de la vostra pròpia mirada que pot aportar nous enteniments i que pot millorar allò que observeu, a més de la vostra pròpia mirada a fer-ho. És recomanable que, a mesura que es va desenvolupant el treball de camp, aneu rellegant les entrades anteriors, perquè aquesta revisió també us pot revelar quins són els vostres patrons de treball, allò amb què us fixeu (i també amb el que no). Aquesta presa de consciència us pot ajudar a plantejar-vos altres enfocaments, sortint de possibles posicions de comoditat en el camp i explorar altres maneres d'estar que us proporcionin noves informacions.

El comiat i el tancament del treball de camp també han de ser anotats. Ja sabem que moltes vegades, en les entrevistes, el més rellevant es diu quan s'apaguen les gravadores. D'una manera similar, els tancaments del treball de camp us poden aportar informacions rellevants, sobretot quan en el tancament hi ha algun tipus de retorn a la comunitat estudiada del treball fet o dels resultats obtinguts. Depenent del tipus de treball desenvolupat, si es produeix aquest retorn, les reaccions de les persones que van ser considerades informants o dels grups o comunitats poden ser molt significants, i en alguns casos us podrien fer replantejar una nova fase de treball de camp en vista de tot el que heu après en aquesta.

